

романі (1940), дотримується класичних взірців соцреалізму... Запропонований В. Кулаковським образ (1978) позначений спробами автора відійти від соцреалістичних рис у змалюванні героя. Однак його твір мав меншу популярність, ніж роман І. Ле, насамперед через відсутність пафосу й сюжетної динаміки... Творчим переспівом роману І. Ле є роман у віршах А. Гудими „Северин Наливайко” (1995)”.

Поверталася з Городища, куди мене запросили організатори ювілейного дійства, у піднесеному настрої: зустрілася з одногрупниками (одна з них – Надія Коваль учительоє в Городищі), згадали студентську юність, поспілкувалася з однопумцями про нетлінне і вічне – Ї Величність Культуру... Але, на жаль, поїздка Городищиною і Смілянщиною викликала й невтішні думки: побачила закинуті ферми, розбиті дороги, завали сміття на узбіччях, облуплені пам’ятники воїнам-визволителям у селах. А так хочеться, щоб стала реальністю художня мрія Івана Ле – квітучі українські села і міста...

Одержано редакцією 22.05.2015 р.
Прийнято до публікації 27.05.2015 р.

УДК 801.07

Василь ПАХАРЕНКО

МИСТЕЦТВО РОЗКОДУВАННЯ «КОБЗАРЯ»

Поступово у літературознавстві стає загальноновизнаною теза про те, що саме інтенція тексту має бути визначальною в науковій інтерпретації (У. Еко). Єдиний спосіб перевірити істинність нашого трактування – це звірити домисел з текстом як зі зрощеною цілістю. Такий метод походить ще від Августина й полягає в тому, що пояснення одного фрагмента тексту приймається тільки тоді, коли воно підкріплюється змістом іншого фрагмента. Але застосовувати цей підхід на практиці виявляється вельми непросто – для цього треба володіти спеціальними знаннями й навичками, а крім того, витонченим чуттям слова, художньою інтуїцією. Очевидно, тому текстоцентричний метод не надто поширений, зокрема й у шевченкознавстві.

Досить системно й успішно вдавалися до нього на межі XIX–XX ст. С. Смаль-Стоцький, у середині XX ст. – М. Коцюбинська. Сьогодні одним із найпоследовніших його прихильників і популяризаторів є професор Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка Григорій Клочек.

Серйозним підсумком його дотеперішніх шевченкознавчих студій стала недавня монографія «Шевченкове Слово: спроби наближення»¹. Книжка складається з вісімнадцяти статей, писаних, переписуваних, доповнюваних, видозмінюваних (за принципом палімпсеста) у різні роки, проте лише тепер, трансформувавшись у розділи єдиної праці, вони здобули свою викінченість і цілість.

Автор уміло поєднує, зрівноважує дві дослідницькі «оптики»: сказати б, «телескопічну» – узагальнювально-теоретичну і «мікроскопічну» – текстуально-практичну. У вступі він чітко окреслює мету праці: передати читачам свій досвід «збудженого» сприймання енергетики поезій «Кобзаря», розкриваючи у такий спосіб супергеніяльність Шевченкового тексту, його елітарність.

Відтак коло адресатів студії максимально широке: від сивочолого професора, аспіранта й учителя-словесника до студента-філолога, що тільки готується до викладацької роботи. Також автор висловлює надію «поспілкуватися просто з читачем, який любить поезію Шевченка і прагне її якомога глибше зрозуміти» (с. 5).

¹ Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення/ Г. Клочек. – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2014. – 416 с.

І спілкування справді вдається. Одразу впадає в око стиль викладу – вишуканий і легкий, це жива, жвава бесіда з читачем, про найскладніші речі дослідник говорить присутньо. Але й доступно, зрозуміло, без претензій на єдиноправильність і остаточність висновків, чітко наголошуючи: «Кожна інтерпретація Шевченкової поезії не може бути вичерпною, і через те процес наближення до неї є безконечним» (с. 5).

Багато хто в сучасному літературознавстві розуміє науковий стиль як сухий, безсторонній, переобтяжений доречними й недоречними варваризмами, зовсім необов'язковими термінами з інструментарію найвіддаленіших наук, нарочито герметичний (одне слово – як «пташину мову»). Г. Клочек же розгортає думку інакше – поєднуючи академізм з метафоричністю, образністю вислову. Характерний пасаж: методологічні підходи до шевченкології «буквально захарашені залишками методологічних конструкцій, які створювалися для взяття фортеці під назвою «Краса», тобто полонити з метою розгадати її таємниці. Ось і валяються біля підніжжя цієї фортеці заржавілі «механізми» покинутих методологічних доктрин...» (с. 174).

Більшість розділів книжки – не лише практичні, а й теоретичні – читаються як захопливі літературознавчі новели з гострими конфліктами й несподіваними перипетіями мандрівки дослідницької думки, доречно вплітаються в них і майстерно виписані сюжети з реального культурно-історичного життя України. Скажімо, розділ «Причинна» відкриває історія створення Д. Крижанівським пісні «Реве та стогне Дніпр широкий...», розділ «Катерина» – яскравий спогад І. Сошенка про петербурзьку юність Шевченка, розділ «Емоційний інтелект Тараса Шевченка» прикрашає й поживляє підрозділ «Кастинг Марії Заньковецької» про те, як геніяльна актриса віртуозно читала поезії «Кобзаря» тощо.

Констатуючи неабиякі здобутки сучасного шевченкознавства, Г. Клочек, проте, загострює увагу на його кризі, яка склалася через «застиглість дискурсу», постійне повторення, перефразування уже відомих ідей, що викликає враження дежавю. Цей негатив посилюється тим, що в сучасного читача «збита матриця» у сприйманні «Кобзаря»: теперішня поп-культура (додам, і ширше – глобалізована, космополітична епоха загалом) витісняє зі свідомости молодого покоління усе архетипне, ослаблює коди, які у попередніх поколіннях були ще живими й дієвими (с. 20). Погодьмося, цілком точно визначення діагнозу проблеми.

Задля виходу з глухого кута дослідник переконливо пропонує зосередитись на чотирьох ключових напрямках роботи. Передовсім це наукове, звільнене від народницьких і соцреалістичних стереотипів, творче й глибоке осмислення біографії Шевченка як особистости, адже без цього «неможливе таке ж точне і глибоке осмислення його творчості» (с. 9). А тим часом у суспільній свідомості, попри всі старання фахівців, досі «важко утверджується той образ поета-інтелектуала, якому було дано пророче проникати в суть речей та явищ» (с. 10).

Звідси впливає друге актуальне завдання: вивчення художньої системи, поетики митця як джерела духовної сили його слова, наділеного «презумпцією досконалості» (с.12). Складність цього завдання зумовлена слабким методологічним озброєнням літературознавства, відсутністю дослідницького інструментарію, здатного створювати розуміння поетичного тексту як суперскладної виражальної системи, котра генерує художню енергію.

Третя проблема, що автор її ставить на обговорення – вичерпаність т. зв. «змістового» шевченкознавства, яке через декларативність, повторюваність, банальність ідей і концепцій втрачає вплив на суспільну свідомість. На початковому етапі вивчення суто змістової сфери творчости поета було ефективним, а потім досить швидко вичерпало себе, надто ж у народницькому й соцреалістичному варіантах.

Як альтернативу цій вичерпаності науковець пропонує літературознавчий жанр аналізу окремого твору, що забезпечує переконливість, доказовість узагальнень і висновків. Вибудовуючи свою дослідницьку стратегію, Г. Клочек спирається на досвід таких авторитетних попередників, як І. Франко, С. Смаль-Стоцький, Ю. Івакін, М. Коцюбинська, В. Бородін, Ф. Ващук, а також враховує споріднені підходи сучасників Ю. Барабаша, І. Дзюби, В. Смілянської, Н. Чамати.

Закономірно, що значну увагу в монографії приділено характеристиці суті згаданого дослідницького жанру. Він передбачає максимально повільне й надуважне (ніби крізь вічко мікроскопа) прочитання твору з метою простежити за функціонуванням його «організму» – виявити (зафіксувати, описати, інтерпретувати) художні смисли, що породжуються поетичним словом. Тільки розуміючи, ЯК це відбувається, ми зможемо точно інтерпретувати те, ЩО виражено. Отже, насамперед треба зосередитися на процесі народження смислу.

Такий метод, на переконання автора, диктує три визначальні принципи аналізу. По-перше, системний підхід, що дозволяє осмислювати твір як цілість, системно організований об'єкт, що здатен генерувати художню енергію, тобто здійснювати художній вплив. По-друге, аналіз із позицій рецептивної поетики (реконструкції процесу сприймання твору), адже функція кожного літературного прийому краще всього фіксується і пояснюється з погляду його сприймання. По-третє, зосередження уваги на поетиці візуальності, оскільки одним з визначальних чинників могутньої художньо-впливової сили «Кобзаря» є мистецтво живописання словом (с. 26-27). Згоджуючись із автором, усе ж зауважу, що таких чинників два – окрім словесного живописання, ще й звукопис. І, на мій погляд, їхнє співвідношення у Шевченковому стилі саме акустично-візуальне, а не навпаки (див. бодай тонко проаналізовані Г. Клочком опис пейзажу в «Причинній»: він починається зі звукових асоціацій, до яких долучаються зорові). Шановний же професор дотримується іншої думки, вважає, що в художньому мисленні Шевченка «домінувала суто живописна, малярська складова» (с. 18; див. також с. 178).

Та в будь-якому разі обраний і узагальнений дослідником метод осмислення Шевченкового слова вельми ефективний та перспективний. Його безсумнівна перевага – глибинність і точність висновків, опертих на потужну доказову базу – текстуальну конкретику. Скажімо, розглядаючи «під мікроскопом» уже перші рядки, написані Шевченком, – пейзаж «Рече та стогне Дніпр широкий...» з балади «Причинна», Г. Клочек робить проникливе узагальнення, що відкриває один з ключових секретів геніяльності «Кобзаря», його дивовижної сугестивної сили: «Тут могутнє авторське начало активно вбирає в себе начало фольклорне, і саме на цій межі змогло постати таке величезне за своєю значимістю явище, як поезія Шевченка» (с. 35). Або ось іще один концептуальний висновок: «... вже на початку поеми («Катерина». – В. П.) Шевченко висловив першим протягом XVIII-XIX століть прояв української самоідентифікації. Він спалахнув миттєво, енергетично, немов блискавка – спалахнув у формі довершеного вислову, що невдовзі став крилатим на всі наступні часи» (с. 63) (йдеться про рядки: «Кохайтеся, чорнобриві Та не з москалями...»).

Монографія дарує нам віртуозне, переконливе прочитання «під мікроскопом» низки різножанрових, різнопланових поетичних шедеврів («Причинної», «Катерини», «Кавказу», «Посланія», «Заповіту», «Садка вишневого коло хати...», «У Бога за дверима лежала сокира...», «Ісаїї. Глави 35», «Марії» та ін.), які дають цілісне й вичерпне уявлення про геніяльну природу «Кобзаря». Але багато захопливих, важливих, таємничих у своїй духовно-пророчій глибині творів ще чекають на особливе, надхненне, «збуджене» Клочкове прочитання (ті ж «Гайдамаки», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон – У всякого своя доля...», «Сон – Гори мої високі...», «Не для людей, тієї слави...», «У тієї Катерини...», «Ой чого ти почорніло...», «Хіба самому написати...», «Юродивий», триптих «Доля», «Муза», «Слава», «Поставлю хату і кімнату...», «Минули літа молодії...», «Зійшлись, побрались, поєднались...», нарешті, наповнений особливо глибоким, навіть езотеричним смислом прощальний вірш «Чи не покинуть нам, небого...»). Отже, сподіватимемось на появу нового, доповненого і розширеного видання монографії.